

Izvorni znanstveni rad

DOI: <https://doi.org/10.17234/Croatica.69.14>

UDK: 028-057.875:82.01

Primljen: 14. V. 2025.

Prihvaćen: 2. XI. 2025.

KNJIŽEVNI SVJETOVI U DIGITALNOJ KULTURI: ESTETSKE REAKCIJE STUDENATA FFZG-A

Ivona Novosel

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

ivonovos@m.ffzg.hr

Nika Pulig

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

nikapulig@gmail.com

Anera Ryznar

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

aryznar@m.ffzg.hr

ABSTRACT

LITERARY WORLDS IN DIGITAL CULTURE: AESTHETIC RESPONSES OF STUDENTS AT THE FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES, UNIVERSITY OF ZAGREB

This paper examines the reading practices of Generation Z, with a particular focus on their aesthetic responses to literary texts. The theoretical framework is based on Rita Felski's typology of aesthetic responses, which includes recognition, enchantment, knowledge, and shock. The study aims to explore how Felski's typology applies to the „digital natives” generation and how their digital environment shapes or transforms these responses. The research is based on a quantitatively-qualitative methodology: the analysis of surveys and semi-structured interviews with students at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. The results show that, among these respondents, enchantment manifests in waves of intense immersion („binge-reading”); recognition is often metaphorical and

affiliative; knowledge is redefined as an emotional and cultural insight; and shock is rare and requires a high threshold. The study also reveals specific practices, such as the use of digital platforms, transmedia approaches, emotional regulation through reading, and pronounced metacognitive awareness of reading habits.

Keywords: Generation Z; digital natives; reading practices; Rita Felski; aesthetic responses; hybrid reading; literary reception; qualitative research

1. ČITANJE U DIGITALNOJ KULTURI

Suvremena istraživanja čitanja uvelike zaokreću prema neuropsihološkim i kognitivističkim pristupima. Maryanne Wolf (2018: 11–14) ističe da se čitanje sve više promatra kao složen proces koji podjednako aktivira naše kognitivne i emocionalne potencijale, odnosno koji istovremeno pokreće kreativne procese (zamišljanje, empatiju, predznanje) kao i one analitičke (incijalni, metakognitivni, generativni). U susretu čitatelja s *književnim* tekstom ti su procesi još intenzivniji. Kao što je primijetio Michael Burke (2011: 1), kod čitanja književnih tekstova konceptualni i emocionalni aspekti čitanja toliko su isprepleteni da tvore specifičan tip „oceanske kognicije”.¹ Drugim riječima, čitanje valja zamisliti kao kontinuirani kružni proces u kojem predčitanje, čitanje i postčitanje grade neprekinutu *čitateljsku petlju* (Burke 2008: 161) u kojoj čitateljska sjećanja aktiviraju i pojačavaju emocionalni odgovor na svaki idući pročitani tekst. Zahvaljujući njima, čitatelj sa svakim novim iskustvom čitanja postaje sve kompetentniji pristupiti budućim tekstovima i detaljnije ih doživljavati i razumijevati; kao čitatelji mi neprestano rastemo.

No čitanje je i sociokulturni fenomen uvjetovan čitateljevim društvenim interakcijama, kulturnim kontekstom kao i parametrima poput dobi, stupnja obrazovanja, klasne pripadnosti te izloženosti različitim medijima i tehnologijama.² Upravo su digitalni mediji ti koji su u suvremeno doba

¹ Burke (2008: 5) polazi od teze da tijekom čitanja književnih djela postoji dinamičan, slobodan protok afektivnih kognitivnih impulsa odozdo prema gore i odozgo prema dolje te da čitanje ne mora nužno započeti niti završiti onog trenutka kada naše oči opaze riječi na stranici, nego mnogo prije toga – i, svakako, dugo nakon toga. „Metaforički rečeno, procesi svojstveni čitateljskom umu nisu mehanički ni računalni, nego oceanski odnosno dinamični, protočni i promjenjivi” (Burke 2011: 1).

² Ta se teza istraživala i dokazivala iz različitih disciplinarnih perspektiva, npr. u kontekstu kulturne sociologije (Pierre Bourdieu, María Angélica Thumala Olave), teorije recepcije

suštinski transformirali čitalačke prakse, što se osobito uočava kod mladih čitatelja – pripadnika generacije Z, rođenih između 1997. i 2012. godine. Ekranizacija teksta, preporučivački algoritmi, ekonomija pozornosti i oblikovanje parateksta na platformama samo su neki od čimbenika koji mijenjaju pristup, pozornost i interpretativne navike čitatelja, zbog čega su promjene u medijskoj infrastrukturi ključne za razumijevanje suvremenog čitanja.

Stoga generacija Z kao čitateljska kategorija zahtijeva analitički pomak: nije dovoljna opća pretpostavka o „padu interesa za knjigu”, već treba uzeti u obzir da se sociokulturni habitus te demografske skupine formira unutar digitalne infrastrukture. Termin „digitalni domoroci” (*digital natives*) koji je uveo Marc Prensky (2001: 1) može poslužiti kao polazište: njegova osnovna teza – da osobe koje odrastaju uz digitalne tehnologije procesuiraju informacije drukčije – pomaže objasniti neke obrasce, ali je prejednostavna ako se shvati biološki. Danah Boyd (2014: 179–198) stoga tu perspektivu sužava upravo u smjeru habitusa, te zaključuje da generacija Z nije inherentno drugačija u kognitivnom smislu, nego je njihov repertoar praksi, očekivanja i normi ponašanja – uključujući i čitanje – društveno uvježban i posredovan mrežama i platformama.

Istraživači koji se bave utjecajem medija na čitanje opisuju kako promjene u infrastrukturi utječu na čitateljske režime pozornosti. Katherine N. Hayles (2007: 187) tako razlikuje „duboku pozornost”³ i „hiperpozornost”⁴ te primjećuje da suvremeni čitatelji razvijaju sposobnost prebacivanja između ta dva režima. To bi značilo da generacija Z ima hibridnu sposobnost da „guta” knjigu (intenzivno u nju uranja) i usporedno prati paralelne tokove informacija na društvenim mrežama, što utječe na iskustvo čitanja i kriterije zadovoljstva tekstem. Naomi Baron (2015: 166), na sličnom tragu, razlikuje duboko čitanje, povezano s linearnim, kontemplativnim uranjanjem u tekst, i digitalno čitanje, koje je fragmentirano, površnije i često pod utjecajem distrakcija.

i čitateljskog odgovora (Wolfgang Iser, Stanley Fish), povijesti knjige i kulturne povijesti (Roger Chartier, David Finkelstein i Alistair McCleery), kritičke teorije obrazovanja (William A. Johnson, Andrew Maul i Diana Arya).

³ „Duboka pozornost, kognitivni stil koji se tradicionalno povezuje s humanističkim znanostima, obilježena je koncentracijom na jedan objekt (primjerice Dickensov roman) kroz dulje vremensko razdoblje, zanemarivanjem vanjskih podražaja tijekom tog procesa, sklonošću jednom informacijskom toku i visokom tolerancijom na dugotrajni fokus” (Hayles 2007: 187).

⁴ „Hiperpozornost je, nasuprot tome, obilježena brzim prebacivanjem fokusa između različitih zadataka, sklonošću višestrukim informacijskim tokovima, traženjem visokog stupnja stimulacije i niskom tolerancijom na dosadu” (Hayles 2007: 187).

S druge strane, istražujući „transmedijsko pripovijedanje”, Henry Jenkins (2006) opaža da mladi ne doživljavaju knjigu kao izolirani artefakt, nego kao čvor u širokoj narativnoj mreži u kojoj knjige, serije, igre, sadržaji koje generiraju korisnici i fanovi te sadržaji s društvenih mreža surađuju u konstituiranju značenja.⁵

Nešto bliže književnoj teoriji, naratologija digitalnih medija (Ryan 2001) nudi objašnjenje zašto mladi čitatelji priželjkuju raskošnu „gradnju svjetova” (*world-building*) i participaciju: generacija Z cijeni „imerzivne svjetove”⁶ i mogućnost djelovanja u njima, pa i od književnosti zahtijeva pripovjedne prostore koji omogućuju kognitivnu i emocionalnu angažiranost, sličnu onoj u videoigrama i interaktivnim medijima. To objašnjava popularnost složenih fantastičnih svjetova s jasno definiranim pravilima, mitologijom i mogućnošću imaginativne manipulacije.

Zbog toga je ključno razumjeti da se čitateljski stilovi generacije Z ne određuju samo medijem, već i strategijom: oni fluidno navigiraju između različitih medijskih formata i platformi, birajući onaj koji najbolje odgovara trenutnom kontekstu, željenom iskustvu i društvenoj funkciji čitanja. Upravo ta složenost i medijska uvjetovanost suvremenih čitateljskih praksi nameću potrebu za teorijskim okvirom koji će omogućiti analizu ne samo vanjskih navika već i unutarnjeg, afektivno-kognitivnog odgovora na književni tekst.

2. TEORIJSKA POLAZIŠTA: NEOFENOMENOLOGIJA RITE FELSKI

Stoga smo za teorijsku podlogu našega istraživanja uzele tipologiju estetskih reakcija koju predlaže Rita Felski. Naime, u studiji *Uses of Literature* (2008) Felski osmišljava pristup koji naziva neofenomenologijom čitanja,⁷ a koji

⁵ To pomaže razumjeti zašto adaptacije i „prošireni univerzumi” ne umanjuju vrijednost knjige za generaciju Z, nego često povećavaju njihov angažman: „Da bi što potpunije doživjeli neki imaginarni svijet, korisnici/čitatelji/konzumenti moraju preuzeti ulogu lovaca i skupljača koji ‘hvataju’ fragmente priče na različitim platformama i rekonstruiraju njezinu koherentnost kroz konvergentne prakse” (Jenkins 2006: 21).

⁶ Marie-Laure Ryan definira imerziju (*immersion*) pomoću metafore „teksta kao svijeta”, pri čemu tekst funkcionira kao prozor u autonomnu stvarnost koju čitatelj aktivno mentalno konstruira. Da bi bio imerzivan, „tekst mora stvoriti prostor, naseliti ga individualiziranim objektima i omogućiti potencijalnu narativnu radnju” (2001: 14).

⁷ Taj fenomenološki zaokret Felski kasnije uklapa u širi projekt postkritike, gdje zagovara pluralnost stilova čitanja onkraj „hermeneutike sumnje”. Postkritika obuhvaća neofenomenologiju, ali i druge metode (npr. reparativno čitanje Eve Sedgwick ili vitgenštajnovske pristupe

se temelji na „gustim opisima iskustvenih stanja čitatelja” (19), opisima koji laviraju između površinske i dubinske razine teksta, između kognicije i afekata, između laičkog i profesionalnog čitanja, između književnosti i života. I premda je toliko ne zanima filozofska fenomenološka tradicija, Felski se služi teorijom iskustvenog znanja kao heurističkom metodom koja joj omogućuje da sagleda stvari iz perspektive prvoga lica i da opiše kako čitatelji reaguju na riječi s kojima se susreću na stranici. Riječ je o pristupu koji istražuje empirijske, afektivne i društveno ukorijenjene načine recepcije te mu je cilj legitimizirati ona iskustva čitanja koje je teorija često potiskivala (npr. užitak, prepoznavanje sebe u tekstu).⁸

Polazeći dakle od pretpostavke da je čitanje književnih tekstova neka vrsta intenzivnog ili naglašenog iskustva (*emphatic experience*) koje se temelji na čitateljevu afektivnom i kognitivnom odgovoru na književni tekst, Felski razlikuje četiri tipa estetskih reakcija – prepoznavanje, očaranost, znanje i šok. *Prepoznavanje* se odnosi na povezanost s tekstom koju čitatelj osjeća nakon što u njemu uoči neke poznate elemente i može se ostvariti doslovno, kao dio izravne identifikacije čitatelja s likovima, ili metaforički, kao dobivanje potvrde za vlastiti identitet, primjećivanjem sličnosti u zajedničkom, ali i u naoko različitom (isto: 23–25). *Očaranost* se pak tumači kao „potpuna udubljenost u tekst” i „stanje intenzivne uključenosti” (isto: 54), što je tipično ponajviše za popularne eskapističke žanrove. Upravo je očaranost, smatra Felski, jedan od razloga zbog kojeg se čitatelji najviše okreću književnosti (isto: 76). *Znanje* se oslanja o pretpostavku da književnost čitatelju može pružiti saznanja o drugačijim socijalnim okruženjima od njegova vlastitog te može „proširiti, unaprijediti ili reorganizirati našu predodžbu stvari” (isto: 83). *Šok* je pak vrsta čitateljskog odgovora koja se temelji na neočekivanom u tekstu, odnosno „potaknut je elementom iznenađenja koji čitatelja potiče na preispitivanje dotad poznatog” (isto: 113).

Toril Moi), pa se neofenomenologija može shvatiti kao jedan od prvih artikuliranih primjera postkritičkog stava. Vidi Felski (2019), Anker i Felski (2017).

⁸ Studija Rite Felski uglavnom je primljena pozitivno, te je brzo zaživjela kao referentno djelo „pozitivne estetike” (npr. u radovima Toril Moi, Elizabeth S. Anker, Sianne Ngai i Heather Love). Ipak, njezina tipologija estetskih reakcija doživjela je i neke kritike i revizije. Primjerice, Stella Butter (2009) primjećuje da je Felskina tipologija sklona zanemariti kompleksnost čitateljskih praksi i da bi je bilo korisno dopuniti kognitivnim ili naratološkim uvidima; Tobias Skiveren (2022) upozorava da fokus na pozitivne funkcije književnosti može marginalizirati njezine ideološke i historijske dimenzije; najnegativniji je pak Bruce Robbins (2017), koji u cijelosti odbacuje takve postkritičke projekte tvrdeći da oni otupljuju političku oštricu kritike.

Budući da je teorija Rite Felski orijentirana prema čitanju kao stvarnom iskustvu, ona otvara vrata empirijskim istraživanjima⁹ te nudi pojmovni vokabular kojim se mogu mapirati i analizirati empirijski zabilježeni odgovori čitatelja. Stoga smo se i mi u ovom radu oslanjale na ovu tipologiju kao heuristički instrument pomoću kojega smo tumačile rezultate našega istraživanja. Pritom smo u obzir uzimale činjenicu da naši ispitanici – studenti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, od kojih mnogi studiraju književnost¹⁰ – predstavljaju specifičnu generacijsku podskupinu čija se čitateljska iskustva oblikuju na sjecištu dvaju habitusa: digitalnog, koji, prema Hayles (2007), karakterizira hiperpozornost, i akademskog (društveno-humanističkog), koji zahtijeva duboko čitanje (Baron 2015). Ta hibridnost nameće ključno istraživačko pitanje: na koji se način ta unutarnja dvojnost ogleda u njihovim čitateljskim iskustvima i da li digitalno okruženje u koje su mladi uronjeni na neki način revidira, nadopunjuje ili pak opovrgava tipologiju četiriju estetskih reakcija koju je uspostavila Felski?

3. HIPOTEZE

Polazeći od Felskine tipologije, formulirale smo četiri očekivanja koja proizlaze iz stereotipova i općih, ranije opisanih kvalifikacija vezanih uz pripadnike generacije Z. Njima smo sučelile četiri hipoteze u kojima se ta očekivanja modificiraju s obzirom na specifičan profil naših ispitanika.

a. Hipoteza o očaranosti

Očekivanje (stereotip): Naviknuti na multitasking i disperziju pozornosti, pripadnici generacije Z izgubili su kapacitet za dugotrajnu, linearnu koncentraciju potrebnu za klasično „uranjanje” u knjigu.

Naša hipoteza: Naši ispitanici neće biti lišeni sposobnosti očaranosti, već će je ispoljavati na hibridan način. Njihova očaranost neće nužno biti kontinuirana i linearna, već će se događati u „valovima” intenzivne koncentracije (duboka pozornost), koja može biti prekidana i potom ponovno uspostavljena, u skladu s tezom Katherine N. Hayles o prebacivanju režima pozornosti.

⁹ Takvih je istraživanja u novije vrijeme mnogo, osobito u području teorije čitateljskog odgovora, čitateljske etnografije i digitalnih humanističkih istraživanja. Vidi npr. Ostojić (2023), Kukkonen (2014), Littau (2016), Murray (2018), Polvinen (2012; 2016).

¹⁰ Podaci o studijskim grupama ispitanika u anketi i intervjuima nalaze se u prilogima 1 i 3.

b. Hipoteza o prepoznavanju

Očekivanje (stereotip): Digitalni domoroci će težiti doslovnom, pojednostavljenom prepoznavanju i identifikaciji s likovima koji imaju slične demografske karakteristike (dob, izgled, životni stil), što je obrazac koji algoritmi društvenih mreža potiču unutar „filter mjehurića”.

Naša hipoteza: Zbog svojeg društveno-humanističkog obrazovanja ispitanici će pokazati sklonost metaforičkom prepoznavanju i afilijaciji koja nadilazi površinske sličnosti. Očekujemo da će prepoznavanje biti manje vezano uz identitet, a više uz složena emocionalna stanja, univerzalne ljudske dileme ili dijelove vlastite intelektualne biografije, što reflektira njihovu sposobnost kritičkog čitanja. Ipak, kad do identifikacije s likovima dođe, ona će se dominantno odnositi na pozitivne likove, a u nešto manjoj mjeri na moralno ambivalentne, kao što sugerira istraživanje koje su proveli Krakowiak i Oliver (2012).¹¹

c. Hipoteza o znanju

Očekivanje (stereotip): U dobu Googlea i umjetne inteligencije, književnost je postala suvišna kao izvor činjeničnog znanja ili informacija o svijetu.

Naša hipoteza: S obzirom na njihov akademski habitus, studenti će u književnosti tražiti znanja koja odgovaraju posebnim područjima njihova obrazovanja i interesa, npr. filološka i kulturološka.

d. Hipoteza o šoku

Očekivanje (stereotip): Generacija Z, naviknuta na brze, šokantne i senzacionalističke sadržaje na internetu, i u književnosti će tražiti ekstremne, površinske oblike šoka kao uvjet za angažman.

Naša hipoteza: Umjesto površinskog šoka, naši bi ispitanici mogli demonstrirati nešto viši prag za šok. Oni će vjerojatno biti otporni na jeftine efekte, a istinski šok će doživjeti tek kroz suptilnije, duboko ukorijenjene narativne ili tematske prekide (npr. etički dvosmislene likove, narativne

¹¹ Krakowiak i Oliver (2012) istraživale su utjecaj moralne ambivalencije na čitateljski užitak. Istraživanje je ustvrdilo da čitatelji češće zavole pozitivne likove jer se s njima emocionalno lakše povezuju. Ipak, kako navode, neki pojedinci preferiraju neodređene, tzv. sive likove, a do toga dolazi zbog produženoga čitateljskog užitka. Kognitivno i afektivno, čitatelj pri susretu s takvim likovima angažiranije, s većim psihičkim angažmanom prati i procjenjuje njihove postupke.

subverzije), što je reakcija koja zahtijeva upravo onu duboku pozornost koju njihov akademski habitus razvija.

4. METODOLOGIJA I ISPITANICI

U istraživanju iz 2022. godine Nina Rošić je već ispitala čitateljske navike studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu; njezine rezultate preuzele smo kao referentne i za naše istraživanje. Rošić (2023: 28) navodi da 52,4% ispitanika provodi 3–4 sata dnevno na internetu, 29,1% 5–7 sati, 9,7% 1–2 sata, a 8,7% više od 8 sati. Internet najčešće koriste za komunikaciju putem društvenih mreža i aplikacija, za slušanje glazbe, gledanje filmova i serija te za pronalaženje informacija i izvora (isto: 29–30). Unatoč izrazitoj digitalnoj uključenosti, 90,3% studenata bira tiskanu knjigu, 8,7% elektroničku, a samo 1% zvučnu knjigu (isto: 33). Kao razloge za tiskanu knjigu navode osjećaj papira u rukama (60,2%), veću smirenost i pozornost (55,3%) te potpuniju sliku o sadržaju (36,9%). Ti rezultati, u skladu s brojnim svjetskim empirijskim istraživanjima,¹² podupiru tezu o režimu duboke pozornosti svojstvene čitanju tiskane knjige. Nadalje, većina ispitanika izjavila je da uživa u čitanju po vlastitom izboru, pri čemu najčešće posežu za književnošću (78,6%) i internetskim stranicama (66%). Međutim, istraživanje u nastavku nije razlikovalo ta dva tipa čitanja.

Naše istraživanje se s druge strane fokusiralo isključivo na odnos ispitanika prema čitanju *književnih* tekstova. Vrsta i metoda istraživanja odabrane su da bi se dobili detaljniji odgovori i jasnija slika o čitateljskim navikama ispitanika, ali i o emocionalnim i kognitivnim odgovorima na književne tekstove.

Istraživanje je provedeno u dvije faze. Prvu fazu sačinjavala je anketa s pitanjima otvorenog tipa provedena među studentima Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.¹³ Anketa je u veljači 2024. u obliku Google-obrasca poslana na popis primatelja e-poruka svih studenata, te se na nju odazvao 151 ispitanik. Pitanja su obuhvaćala demografske podatke ispitanika, navike čitanja u slobodno vrijeme, omiljene autore i knjige te učestalost i trajanje čitanja pojedinih naslova. Anketom su prikupljene i informacije o motivaciji

¹² Usp. Delgado, Vargas, Ackerman i Salmerón (2018), Singer i Alexander (2017), Mangen (2016). U domaćem kontekstu vidi: Badurina i Serdarušić (2015), Tadić (2013).

¹³ Pitanja iz ankete nalaze se u Prilogu 2.

za čitanje, preferiranim žanrovima, žanrovskim očekivanjima i ponovnome čitanju (*rereading*). Također su istraživana stajališta ispitanika o književnim likovima, eksperimentiranju s formom te doživljajima osobne identifikacije s pročitanim sadržajem.

Rezultati ankete kvantitativno su obrađeni, te je na temelju prikupljenih podataka osmišljena struktura intervjua koji je činio drugu fazu istraživanja.¹⁴ Tijekom travnja 2024. održano je ukupno osam¹⁵ intervjua sa studentima obaju spolova (6 Ž i 2 M), različitih studijskih grupa i različitih godina i razina studija, koji su se dobrovoljno javili istraživačicama (osobno ili kao odgovor na anketni poziv). Intervjui su snimani diktafonom i ručno transkribirani prije analize. Ispitanici se nisu suočavali sa specifičnim tekstom, već su bili usmjereni na to da s vremenskim odmakom govore o korpusu tekstova koji su sami odabrali (dva do tri književna djela).¹⁶ Nakon što su održani svi intervjui, uslijedile su obrada i analiza podataka, provedene kvalitativnom metodom. Kvalitativnu metodologiju u svojem je istraživanju prethodno primijenio Lovro Škopljanac (2014) koji je ispitivao kako suvremeni neprofesionalni čitatelji pamte književne tekstove. U knjizi *Književnost kao prisjećanje* Škopljanac (2014: 103–104) napominje da kvalitativan pristup ima oslonac u humanističkoj (npr. etnografskoj) metodologiji prikupljanja i obrade podataka koja nije unaprijed određena interpretativnim okvirom, nego dopušta da se opis određenog fenomena na temelju iskaza ispitanika samostalno tumači i smješta u određeni kontekst,¹⁷ u našem slučaju generacijski. Stoga smo se i mi služile metodom polustrukturiranih usmenih intervjua kao neprocesualnom metodom koja nije izravno povezana s nekim mjerljivim procesom, u smislu da se proces čitanja motri izbliza, *in situ*, suočavajući ispitanike s nekim zadanim tekstom, nego ispitanici govore o književnim tekstovima s vremenskim odmakom i to o korpusu tekstova koji sami odaberu. U intervjuima su prikupljane informacije o kognitivnim i afektivnim aspektima čitanja, čitateljskim strategijama, kulturnome, društvenome i povijesnome kontekstu, čitanju kao „naglašenom iskustvu”

¹⁴ Pitanja iz intervjua nalaze se u Prilogu 4.

¹⁵ Zbog relativno malog broja sudionika u intervjuima rezultati imaju indikativan, a ne reprezentativan karakter.

¹⁶ Popis komentiranih djela nalazi se u Prilogu 5.

¹⁷ O takvoj metodologiji unutar etnografske prakse vidi Davies (1999). O preuzimanju etnografskih metoda od strane proučavatelja književnosti vidi Marcus i Fischer (1999). U domaćem kontekstu Škopljanac upućuje na zbornik *Etnologija bliskoga* (Čapo Žmegač, Gulin Zrnić i Šantek 2006).

te, u skladu s tim, o rasponu estetskih reakcija koje su okosnica teorijskog pristupa Rite Felski. Takva metodološka kombinacija omogućila nam je dublji uvid u iskustvo čitanja kao višeslojan, subjektivan i kontekstualno uvjetovan proces.

5. RASPRAVA

5.1. Rezultati ankete

Ukupno 94% ispitanika izjavilo je da redovito čita u slobodno vrijeme, no kod te statistike u obzir treba uzeti i samoselekciju.¹⁸

Na upit o žanrovskim preferencijama pokazalo se da su tri najomiljenija žanra fantastika (26%), krimići i detektivske priče (21%) te *fantasy* (16%). Slijede ljubavni romani (15%) i povijesni romani (13%). Poeziju voli čitati 4% ispitanika. Osim toga, u odgovorima su se pojavili i neki žanrovi i podžanrovi koji su vjerojatno manje poznati širem čitateljstvu, poput Xianxia (priča temeljenih na kineskoj mitologiji), kineskog transmigracijskog romana, priča o obrnutom haremu (*reverse harem*), priča o svijetu čudovišta (*beast world stories*), mitopeje, klimatske fikcije, *bizzaro* fikcije, spekulativne fikcije itd.

Kao motivaciju za čitanje ispitanici najčešće (45%) navode učenje i osobni razvoj, razvoj vokabulara, razvijanje ideja, stjecanje novih spoznaja o čovjeku i svijetu te promjenu perspektive; 37% tvrdi da čitanje vidi kao bijeg od stvarnosti; 20% navodi zabavu i opuštanje; 20% emocije (ugodu, užitek, očaranost, predanost); 19% znatiželju, upoznavanje drugih svjetova, maštu i empatiju; 7% žudnju za bijegom od ekrana i interneta. Među pojedinačnim odgovorima našlo se i unaprjeđenje vlastitog pisanja, povezivanje s prijateljima, stjecanje kulturnog kapitala i pokretanje revolucije.

Ono što ispitanike najviše odbija od književnoga teksta jesu dugački opisi, spora radnja, stil i pripovijedanje, a navedeno pojašnjavaju kao nezgrapnost, klišeiziranost jezika, neoriginalnost, nemaštovitost, pojednostavljanje, loš prijevod, lošu lekturu, preduge rečenice, siromašan vokabular, tekst bez odvojenih paragrafa i neprirodne dijaloge. Čak je 87% ispitanika navelo da voli eksperimentiranje sa stilom i diskursom, poput miješanja

¹⁸ Za pretpostaviti je da su se pozivu na anketu najviše odazvali studenti s izraženim interesom za čitanje pa, usprkos značajnom broju ispitanika, taj postotak ne može biti reprezentativan za cijelu studentsku populaciju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

rodovskih i žanrovskih obilježja, variranja pripovjedačkih perspektiva i tipova fokalizacije te jezičnu inventivnost. Također, ispitanici navode da ih od čitanja odbijaju plošni, nerazrađeni, nemotivirani likovi, kao i velika zastupljenost ideologije unutar djela (smeta im nametanje određenih ideja, osobito onih koje su trenutno u modi, poput *woke* ideologije i feminizma).

Omiljeni naslovi koji se najčešće pojavljuju u odgovorima su *Zločin i kazna* F. M. Dostojevskog (11 puta), zatim *Gospodar prstenova* J. R. R. Tolkiena (8 puta), isto kao i *Harry Potter* J. K. Rowling. Pet ili više puta navedeni su *Šest vrana* Leigh Bardugo (7 puta), *Ponos i predrasude* Jane Austen (6), *Stranac* Alberta Camusa (6) i *Slika Doriana Graya* Oscara Wildea (5). Kao omiljene autore ispitanici najčešće ističu autore gore navedenih djela, ali nekoliko njih spomenulo je i Agathu Christie, Mariju Jurić Zagorku, Miroslava Krležu, Ivu Andrića, Ranka Marinkovića, te dvoje suvremenih hrvatskih pisaca, Dubravku Ugrešić i Kristiana Novaka.

Odgovore na ostala pitanja u anketi nije bilo moguće statistički obraditi jer su pitanja bila otvorenog tipa, no prikupljeni korpus poslužio nam je kao kontekst unutar kojega smo tumačile odgovore ispitanika u intervjuima.

5.2. Rezultati intervjua¹⁹

Ispitanici su opisivali različite navike čitanja, od svakodnevnog čitanja do povremenih, intenzivnih razdoblja kada konzumiraju veći broj knjiga. Nekoliko ispitanika istaknulo je da najviše čitaju dok se voze u javnome prijevozu, a upravo su u tom kontekstu i stekli naviku čitanja (#FF1, #FF2 i #FF3). Neki od njih trude se čitati svakodnevno (#FF3), no iznenađujuće je da je nekoliko ispitanika, premda se izjašnjavaju kao ljubitelji čitanja, izjavilo da ne čitaju redovito, već u periodima (#FF8: „Nešto što pokušavam uloviti svake godine je 50 knjiga, što je puno. [...] to uvijek bude 3–4 mjeseca po jedna knjiga, a onda ljetno dođe ili dođe nekakva jesen i onda pročitam po 15 knjiga u tjedan dana jer je takav period. [...] Jer tako i gledam, ako gledam serije, isto”). Postupak gledanja nekoliko epizoda serije u jednom danu, obično jednu za drugom bez pauze, naziva se *binge-watching* ili jednostavno bindžanje (Starosta i Izydorczyk 2020: 11). Ispitanica navodi da sličan režim konzumiranja primjenjuje i na književnost. Obično se smatra da bindžanje izaziva želja za trenutnim zadovoljenjem potrebe za zabavom, opuštanjem

¹⁹ Kako bi se zajamčila anonimnost, intervjuiranim studentima unutar rada imena su zamijenjena zaporkama (#FF1, #FF2 itd.).

i pozitivnim efektom (isto: 7). Zbog toga se, osim o bindžanju televizijskih serija, u ovom slučaju može govoriti i o književnom bindžanju. Suprotno uvriježenim mišljenjima da je mladima danas teško održati koncentraciju, ovaj uzorak redovitih, pasioniranih čitatelja pokazao je da se mogu dugo-trajno i posvećeno fokusirati na radnju čitanja.

Čitatelji su itekako svjesni tradicionalne podjele na laku i tešku, odnosno visoku i nisku književnost, te su u više navrata, s određenim ogradama, priznavali da ipak vole i takav, žanrovski tip knjiga. Neki su pritom posegnuli za autoironijom (#FF7: „Ja sam ovak’ malo jeftin, očito, što se toga tiče. [...] To me opušta, ova Konzum-literatura, nemam tolika očekivanja od nje”), dok su neki ljubavne romane, premda ih i sami povremeno čitaju, nazivali „literaturom za starije gospođe” (#FF8: „Najviše volim čitati fantaziju, trilere, hororce, jako volim, romansu – ako napiknem neku dobru, uživam, ali rjeđe. To mi je više onako za mame, za starije”). Ispitanici uviđaju i kritički valoriziraju tip ljubavnih odnosa unutar shematiziranih žanrova, a osim asocijacija na stariju čitateljsku publiku, neki ispitanici takve žanrove povezuju i s mlađom ženskom populacijom (#FF5: „Kao da je to zapravo neka samo ženska književnost, zapravo kao da je za djevojčice”).

Čitatelji osim ljubavnih romana i kriminalističke romane smatraju „lakšom” literaturom (#FF7: „Jako volim ove skandinavske trilere, oni su mi za šund literaturu dosta dobri. [...] Daj mi malo da se opustim, daj mi te neke ljubavne romane i gluposti, *basic* kriminalističke knjige”). Osim toga, jednostavnom literaturom smatraju i ono što nazivaju *teen* knjigama, a što bi na globalnom tržištu pripadalo kategoriji YA (*young adult fiction*), odnosno književnosti za mlade (#FF1: „*Red, White and Royal Blue*, to je super knjiga. Mislim, super knjiga. To je *teen* knjiga. Znači, da se razumijemo, to nije neko vrhunsko štivo”). S druge strane, premda priznaju da ih rijetko čitaju, ispitanici imaju internaliziranu svijest o klasicima (#FF3: „Klasici uopće imaju neki uzvišeniji status, osjećaš se malo pametnije dok ih čitaš, djeluju malo pretenciozno u većini situacija, dobri su, ali moraš si priznati da nekad samo pročitáš klasik da bi mogao reći da si pročitao klasik”).

Premda ispitanicima nije izravno bilo postavljeno pitanje o čitanju u djetinjstvu, čak sedmero ih se osvrnulo na svoje čitalačke početke. Iz odgovora je vidljivo koliko je za stvaranje čitateljskih navika važno razvijanje interesa prema knjigama od malih nogu. Dvije su ispitanice istaknule važnost knjižnice u procesu izgradnje čitateljske rutine (#FF5: „A prva lektira koja mi je bila zanimljiva i nije mi bila teška bila je *Pipi Duga Čarapa*, i onda sam se učlanila u gradsku knjižnicu da mogu ponovno tu knjigu pročitati. Da se nisam tad

učlanila zbog te lektire u knjižnicu, ne znam bih li danas toliko čitala jer sam tad počela samostalno posuđivati naslove koji su me zanimali”). Neki ispitanici uz određeni tip literature vezuju osobna sjećanja na dijelove odrastanja (#FF7: „Ona mi je više onako, ja sam takve knjige počeo čitati jer bih djetinjstvo provodio u Bosni, onako po dva, tri mjeseca, i moje sestrične bi bile tamo i onda bi mi svaku srijedu kupili knjigu-dvije u Konzumu. Da, bilo je Konzuma! Bilo je za četiri marke, mislim, za četiri marke, i onda bih je čitao, sve do sljedeće srijede. To mi je bilo onako, imam lijepe uspomene na takvu literaturu”). Kao ostale autore i knjige koje su bile važne za oblikovanje najranijih čitateljskih interesa ispitanici su izdvojili Ivanu Brlić-Mažuranić (#FF6), *Heidi* (#FF2), a u nešto kasnijoj dobi *Igru prijestolja* (#FF3), *Gospodara prstenova* (#FF7) i više puta *Harryja Pottera* (#FF4, #FF6, #FF7, #FF8). Odabir tih fantastičnih djela obrazlaže se željom za bijegom iz stvarnoga svijeta. Isticanje upravo tih naslova može se povezati i s njihovom prisutnošću u medijskom prostoru. O zastupljenosti navedenih djela u čitateljskim interesima mladih pišu i Plavšić i Ljubešić (2009: 113), koji navode da bi se to moglo objasniti „uplivom marketinških djelatnosti kojima se izdavači koriste pri promociji”. Njihovu popularnost također je moguće tumačiti i u kontekstu transmedijskog pripovijedanja o kojem piše Jenkins (2006).

Jedno od većih iznenađenja ovog istraživanja svakako je promjena odnosa pasioniranih čitatelja prema filmskim uprizorenjima. Dok je tradicionalno, ustaljeno mišljenje ljubitelja književnosti bilo da je knjiga uvijek bolja od filma, odgovori ispitanika su pokazali da ova skupina nema takav elitistički odnos prema mediju knjige (#FF3: „Mislim, neki ljudi vole biti pretenciozni oko toga pa ti kažu da moraš pročitati knjigu. Ne moraš, samo pročitaj ako želiš i pogledaj ako želiš, i to je to”). Većina njih ne zazire od gledanja filmova i serija snimljenih po književnim predlošcima i priznaju da su im se neki dijelovi u filmovima svidjeli čak više nego u omiljenim knjigama (#FF7: „I onda ima tipa određen govor likova koji nema u knjizi, a ima u filmu, koji je jedan onako od najupečatljivijih dijelova filma, i onda mi bude – ok, ovo ima, mislim da ima smisla”). Naravno, dio odgovora slaže se s tradicionalnim razmišljanjem da su knjige bolje od filmova (#FF4: „Baš zbog toga jer volim knjige i pogotovo ako mi se sviđa knjiga, bojim se da mi ju film ne uništi”), ali takve odgovore ispitanici većinom ipak ne koriste kao floskule, već ih jasno argumentiraju (#FF6: „Znam da mi je jako lako razočarati se kad bih tako nešto gledala jer sam jako izbirljiva u vezi toga kako vizualiziram i doživljavam likove i događaje, tako da sam nekako svjesna da bi me to moglo izvući iz djela”).

5.2. Estetske reakcije: testiranje hipoteza

Na temelju analiziranih odgovora, pristupile smo testiranju ranije postavljenih hipoteza, integrirajući primjere iz intervjua kako bismo detaljno ilustrirale svaku estetsku reakciju.

a. Hipoteza o očaranosti: hibridna imerzija

Ispitanici pokazuju izrazitu sposobnost duboke koncentracije i uranjanja u djelo, što opovrgava stereotip o gubitku duboke pozornosti kod generacije Z. Kada Rita Felski (2008: 54) piše o očaranosti, spominje osjećaj izrazite uključenosti u tekst koji se čita. Na slično se referira i #FF6 kada govori o Krležinim djelima: „Stil pisanja me odmah uvuče, tema me odmah uvuče.” Takvi se izrazi neprestano provlače u odgovorima ispitanika. Kada #FF7 objašnjava zašto voli *fantasy* knjige, on navodi: „Jer me odvuku u neki svijet, onda mogu jednostavno zaboraviti na sve sada i ući u to.” Slično doživljavaju i #FF1 i #FF8. To je također u skladu s Felski (2008: 62), koja primjećuje da se kod žanrova koji sadrže eskapističke elemente češće uočava izrazita uključenost čitatelja u djelo. Kada #FF6 govori o svom iskustvu čitanja *fantasy* literature u tinejdžerskom razdoblju i razlozima zašto ju je privlačila, ona zaključuje: „Možda samo zato jer je taj žanr jako dobar za eskapizam, pogotovo kad si mlad. Skroz te izvuče u potpuno drugi svijet.”

Osim bijega od stvarnosti, očaranost se postiže i napetošću. Ispitanica #FF8 navodi primjer knjige *U svojim snovima držim nož* Ashley Winstead, koju opisuje kao izrazito uzbudljivo kriminalističko štivo. Ona ističe da ju je napetost u knjizi poticala na nastavak čitanja: „Samo sam htjela saznati tko je na kraju kriv, tko je ubio Heather. I to me toliko proganjalo, toliko me tjeralo da nastavim. Doslovno, kažem, jela sam stranice i u jednom danu sam je pročitala.” Ta neizvjesnost postigla je da ona u potpunosti bude obuzeta tekстом. Felski (isto: 53) navodi da je pojam očaranosti suprotan racionalnom rasuđivanju, čime se otvara prostor afektivnom odgovoru, koji su ispitanici često navodili kao ključan faktor u pozitivnom ocjenjivanju djela (#FF1, #FF2, #FF4).

Međutim, ta očaranost nije kontinuirana. #FF4 i #FF5 spominju „suzdržavanje” od brzog čitanja kako bi produžili užitek, dok #FF6 opisuje intenzivno, meditativno čitanje poezije koje zahtijeva pauze i refleksiju. Iskustvo #FF1 to najbolje sažima: „Ja imam tu tendenciju tipa čitati pet mjeseci intenzivno. I onda, ne znam, godinu dana niš. I onda u tih pet mjeseci pročitam, ne znam... dvadeset knjiga. Sama sebe začudim. I onda stanem.”

Ispitanici čitaju u fragmentiranim vremenskim intervalima, u javnom prijevozu, između obaveza (#FF1, #FF2, #FF3). Štoviše, #FF3 eksplicitno povezuje medijski format s različitim režimima pozornosti i kompleksnošću teksta, te spominje da ne koristi medij zvučne knjige za „neko [...] teško štivo”, nego tako čita „uglavnom priče, [...] trenutno *Preobražaj* od Kafke”.

Zaključak: Naša hipoteza se potvrđuje. Očaranost postoji i jača je nego što stereotip pretpostavlja, ali se ne događa na klasičan, linearan način. Ispitanici su pokazali izraženu sklonost „bindžanju”, odnosno „čitanju na mahove” velikog broja stranica ili cijelih djela u kratkom vremenu, po analogiji s konzumacijom cjelovitih narativnih cjelina (serija) u digitalnim medijima. Njihova „očaranost” stoga se manifestira u valovima intenzivne koncentracije, a zatim se prekida, što ukazuje na sposobnost prebacivanja između različitih režima pozornosti, baš kao što primjećuje i Hayles (2007).

b. Hipoteza o prepoznavanju: samoproširenje i samointenzifikacija

Ispitanici su pokazali sklonost metaforičkom prepoznavanju. Primjerice, #FF5, govoreći o *Staklenom zvonu* Sylvije Plath, navodi da joj je to djelo ostalo urezano u pamćenje jer ga je čitala u trenutku kad se osjećala nesigurno u svoju budućnost. Osjetila je olakšanje jer „te brige i strahove nemam samo ja, nego ih je imala i glavna junakinja”. Rita Felski spominje kognitivnu potvrdu vlastitih misli i osjećaja kao jedan od uzroka afektivnih reakcija čitatelja (2008: 33), a prepoznavanje funkcionira kao motivacija za daljnje čitanje (isto: 26). Ipak, uočavanje u potpunosti istih iskustava nije nužno. Kada #FF6 govori o pjesmama Vesne Parun, ona objašnjava: „Nisam prošla iste stvari koje je ona, naravno, ali ima neka vrsta povezanosti s njom.” Drugi primjeri uključuju #FF1, koja se pronašla u „ludosti Don Quijotea” i njegovoj borbi protiv vjetrenjača, prepoznajući univerzalnu temu besmislene borbe, a ne površinske sličnosti. #FF2 je uočila „slične životne crte” s autorom Jožom Horvatom na temelju regionalne povezanosti i životnih odluka.

Anketa je sugerirala, a intervjui potvrdili da je ispitanicima iznimno važan odnos koji uspostavljaju s književnim likovima. Čitatelji mahom preferiraju realistično oblikovane likove koji nisu idealizirani (#FF1, #FF2, #FF5, #FF8). #FF1 pritom posebno ističe da je najviše iritiraju ženski likovi koji su prikazani kao isključivo pozitivni.

Zaključak: Naša hipoteza se djelomično potvrđuje. Kod jednog dijela skupine prepoznavanje je metaforičko i pripada onom tipu koji Felski naziva „samoproširenje” (*self-extension*). Ono se temelji na „primjećivanju sličnosti

u zajedničkom, ali i u naoko različitom” (isto: 39), na aflijaciji s autorovim svjetonazorom i prepoznavanju kompleksnih emocionalnih stanja. Ipak, kod drugog dijela ispitanika još je uvijek vrlo zastupljena i identifikacija s likovima, koju Felski naziva „samointenzifikacijom” (*self-intensification*), a zbiva se kada „u opisima drugih prepoznamo vlastite aspekte” (isto). Zanimljivo, ispitanici su češće naglašavali da preferiraju realistične, „sive” likove (u odnosu spram čisto pozitivnih), što se kosi s istraživanjem Krakowiak i Oliver (2012) i ukazuje na traženje dubinske, a ne površinske sličnosti. Osim toga, sklonost prema moralno ambivalentnim likovima može se dovesti u izravnu vezu s odgovorima iz ankete u kojima ispitanici izražavaju otpor prema „nametanju ideja”. Naime, djela koja se percipiraju kao ideološki opterećena često se služe likovima koji su funkcionalizirani kao nositelji poruke, što može rezultirati njihovom psihološkom plošnošću i nerazrađenošću – karakteristikama koje ispitanici izričito navode kao odbojne. Sklonost „sivim” likovima stoga je ujedno i otpor prema didaktičkim narativima i potraga za psihološkom slojevitošću.

c. Hipoteza o znanju: od informacije prema iskustvenom znanju

U anketi je 45% ispitanika kao glavni motiv navelo „učenje, osobni razvoj, stjecanje novih spoznaja o čovjeku i svijetu, promjenu perspektive”. Intervjui to potvrđuju. #FF5 ističe roman *Tisuću žarkih sunaca* Khaleda Hosseinija kao tekst koji ju je potaknuo da promišlja o drugim kulturama, konkretno o afganistanskoj. Pritom dodaje: „Takva književna djela potaknu [me] da malo više istražim neke autore koji nisu toliko, ne znam, eurocentrični, razvikani, poznati, a zapravo je jako dobra književnost koju stvaraju.” Ovdje se ispitanica referira na znanje o drugim kulturama, o čemu piše i Felski kada navodi da književnost čitatelju dopušta „pristup unutarnjem svijetu drugih” (2008: 93).

Akademski habitus ispitanika također oblikuje tip znanja koji u književnosti traže. Studenti neofiloloških studija vrednuju književnost kao alat za proširenje vokabulara i jezičnu kulturu. #FF1 navodi da čita djela naizmjenično na izvorniku i u prijevodu kako bi ih usporedila, dok #FF2 naglašava kako svaka knjiga na hrvatskom „nekako vokabular diže”. Student psihologije (#FF3) u klasicima traži „osjećaj za ljudsku misao”, dok studenticu sociologije (#FF6) zanima odnos književnosti i društva te kako djela reflektiraju svoje vrijeme.

Zaključak: Naša hipoteza se potvrđuje i dopunjuje. Osim specijaliziranog znanja uvjetovanog njihovim akademskim habitusom, ispitanici u

književnosti traže dublji uvid i spoznaju. Oni znanje redefinišu kao razumijevanje ljudske psihologije, društvenih mehanizama, kulturnih i povijesnih konteksta i emocionalne inteligencije.

d. Hipoteza o šoku: odsutnost šoka kao norma

Prema Felski (2008: 113), šok djeluje suprotno od očaranosti jer čitatelja izmješta iz ugodne pozicije uronjenosti u tekst, te mu predstavlja nepredvidljivo. U intervjuima je samo jedan ispitanik šok eksplicitno naveo kao ključnu reakciju. Kad opisuje šok koji je u njemu izazvao roman *Parfem – povijest jednog ubojice* Patricka Süskinda, #FF7 navodi: „Volim kad me knjiga ostavi vau, volim kad ima nešto kao *wshut* [sic] što se desi, da mi ostane: ok, ovo nisam očekivao.” Upravo to potvrđuje iznenađenje koje Felski spominje kao neophodno za šok. Drugi ispitanici nisu spominjali šok, no 53% ispitanika u anketi je izjavilo da voli iznenađenja i neočekivane obrate. Međutim, to se više odnosi na nagle obrate u radnji nego na estetski ili egzistencijalni šok. Felski (isto: 121) navodi da se „privlačnost šoka također pripisuje sveobuhvatnom osjećaju dosade”, što dosadu čini direktnom antitezom šoka. Ispitanik #FF3 čak je izrazio suprotnu strategiju: voli unaprijed znati sadržaj djela kako bi otklonio nesigurnost i moguće negativno iznenađenje („da sam spreman na ono što me čeka”).

Zaključak: Naša hipoteza se djelomično potvrđuje. Šok je rijedak i zahtijeva visok prag. Činjenica da ga ispitanici gotovo nikad ne spominju sugerira da šok kod promatrane skupine nije primaran motiv za čitanje; umjesto toga, oni priželjkuju kontrolirano iznenađenje unutar žanrovskih okvira ili pak potpuni eskapizam koji isključuje šok. Šok je rezerviran za specifična, žanrovski kodirana djela i nije norma.

6. HIBRIDNI ČITATELJSKI HABITUS GENERACIJE Z: PRAKSE I STRATEGIJE

Osim ispitivanja Felskine tipologije, istraživanje je otkrilo i niz specifičnih praksi koje karakteriziraju hibridni čitateljski habitus naših ispitanika – istovremeno duboko ukorijenjen u tradiciji književne kulture i oblikovan digitalnim okruženjem.

Digitalne platforme. Za razliku od očekivanja, glavni kanali za otkrivanje novih knjiga nisu tradicionalni (profesori, knjižničari), već digitalne

platforme kao što su *BookTok*, *Bookstagram*, *BookTube* i *Goodreads*. Izbor štiva postaje društven, algoritamski posredovan čin, što pokazuje da je za ovu skupinu čitanje dijeljeno, društveno iskustvo, a užitek ne proizlazi samo iz teksta, već i iz pripadnosti digitalnoj zajednici koja ga okružuje.

Transmedijski pluralizam i nestanak medijskog elitizma. Ispitanici su napustili tradicionalni elitistički stav o superiornosti knjige nad filmskom adaptacijom. Vide ih kao različite, ali ravnopravne umjetničke forme. To proizlazi iz transmedijskog okruženja u kojem su odrasli, gdje se priče simultano pripovijedaju putem više medija, o čemu piše Jenkins (2006). Ispitanici vrednuju uspješnost adaptacije u njezinom vlastitom mediju, a ne samo vjernost izvorniku.

Paradoks knjižnice i lektire. Unatoč digitalnoj uronjenosti, čitateljski identitet ispitanika često je uspostavljen u analognom svijetu. Knjižnica je za mnoge bila ključna institucija u formiranju ljubavi prema čitanju. Istovremeno, obrazovni sustav (preko lektire) često je djelovao kontraproduktivno, izazivajući odbojnost kod većine ispitanika. To pokazuje da je njihova čitateljska praksa hibridna: emocionalno vezana uz fizički objekt knjige i instituciju knjižnice, ali funkcionalno usmjerena k digitalnim alatima i zajednicama.

Knjiga kao simbolički predmet. Istraživanje je potvrdilo snažnu sklonost tiskanoj knjizi. No za ispitanike fizički primjerak nije samo medij, već kulturni artefakt, simbol identiteta i kolekcionarski predmet (#FF2: „želim da polica bude odraz mene”). Digitalni formati percipiraju se kao funkcionalni, a analogni format kao emotivan i autentičan.

Zvučne knjige kao funkcionalni kompromis. Za razliku od opće pretpostavke, ispitanici su pokazali izrazitu skepsu prema zvučnim knjigama, koje smatraju previše pasivnima. Vrijednost čitanja vide u aktivnom sudjelovanju – kontroli tempa, vizualizaciji i fizičkom odnosu s tekstem. Zvučne knjige koriste isključivo u funkcionalne svrhe (npr. tijekom putovanja), što dodatno naglašava važnost agencije i kontrole u čitateljskom iskustvu.

Čitanje kao alat za emocionalnu regulaciju. Ispitanici ne čitaju samo radi zabave ili znanja; oni svjesno koriste čitanje kao strategiju za upravljanje vlastitim emocionalnim stanjem. #FF8 čitanje opisuje kao „besplatnu terapiju” tijekom stresnih ispitnih rokova; #FF5 tvrdi da joj je roman *Stakleno zvono* pružio „olakšanje” i legitimaciju njezinih osjećaja nesigurnosti; #FF2 kaže da je njezin emotivni odgovor na knjigu (*Waitapu*) bio toliko intenzivan da joj ga je teško verbalizirati bez suza, što ukazuje na duboku emocionalnu pročišćenost (katarzu) koju književnost može pružiti.

Književnost kao most prema drugim umjetnostima i kulturama. Književnost je za ispitanike često ulaznica u širi kulturni svijet. Tako primjerice #FF4 ističe da joj je roman *Češljugar* trajno promijenio doživljaj posjeta muzejima, povezujući književno iskustvo s vizualnom umjetnošću, a #FF1 kritički promatra i uspoređuje prijevode, što je jezična i kulturološka vježba. Književnost dakle kod dijela ispitanika aktivira intermedijalne i interkulturene odgovore, potiče istraživanje drugih umjetničkih formi, povijesnih konteksta i kultura, te djeluje kao katalizator šireg kulturnog angažmana.

Tematsko i ciklično čitanje. Ispitanici ne čitaju nasumično. Oni svjesno biraju djela koja se nadovezuju na njihove tematske interese ili trenutno životno razdoblje. #FF5 napominje da „čita u tematskim ciklusima”, a #FF7 i #FF6 priznaju da se njihove žanrovske preferencije mijenjaju ovisno o godišnjem dobu. To sugerira da ispitanici aktivno kreiraju vlastite kanone tematski organiziranim čitanjem, pokazujući visoku razinu kontrole nad svojim čitateljskim iskustvom.

Izrazita metakognicija i svijest o vlastitim čitateljskim praksama. Ispitanici pokazuju iznimnu razinu samosvijesti i sposobnost verbalizacije vlastitih čitateljskih procesa. Npr. #FF3 detaljno opisuje svoju dvofaznu strategiju čitanja (prvo brzo, za „osjećaj”, zatim ponovno, za „dubinsko razumijevanje”); #FF6 razumije i imenuje vlastitu potrebu za „vizualizacijom” i „vremenom za tišinu” tijekom čitanja, što objašnjava njezin otpor prema zvučnim knjigama; #FF7 poseže za autoironijom kad komentira svoje žanrovske preferencije („malo sam jeftin”), demonstrirajući svijest o književnim vrijednostima i svojem odnosu spram njih. Takva saznanja nisu neočekivana s obzirom na profil ispitanika i njihovo obrazovanje. No to ih ujedno svrstava u međuprostor između profesionalnih i laičkih čitatelja.

7. ZAKLJUČAK

Istraživanje je pokazalo da studenti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, pripadnici generacije Z, razvijaju hibridne čitateljske prakse koje spajaju elemente tradicionalnog i digitalnog čitanja. Iako je Felskina tipologija pokazala izuzetnu heurističku vrijednost u mapiranju estetskih reakcija ove ciljne skupine, dobiveni empirijski nalazi upućuju na potrebu za njezinom kontekstualizacijom i proširenjem u digitalnom dobu. Primjerice, istraživanje otkriva kako se očaranost, umjesto kontinuiranim linearnim uranjanjem, češće manifestira u isprekidanim valovima intenzivne koncentracije („bindžanje”),

što ukazuje na dinamičniji odnos s tekstem nego što to klasična tipologija sugerira. Slično, prepoznavanje nije isključivo intiman, individualan čin, već je sve češće društveno i algoritamski posredovano preko digitalnih platformi poput *BookToka* i praksi društvenog čitanja. Visok prag za šok, s druge strane, ne ukazuje nužno samo na sofisticiranu percepciju, već moguće i na određenu afektivnu otpornost ili zaštitnu strategiju uslijed preplavljenosti digitalnim sadržajima. Ti nalazi ne opovrgavaju Felskine kategorije, već ukazuju na dinamičan proces u kojem se one reinterpetiraju i nadopunjuju unutar novog, digitalno uvjetovanog čitateljskog habitusa.

Iako se provedeno istraživanje temeljilo na ograničenom uzorku studenata i bavilo specifičnom društvenom skupinom koja nipošto nije reprezentativna za cijelu hrvatsku generaciju Z, dobiveni rezultati pružaju empirijski utemeljen uvid u to kako ta generacija čita i doživljava književnost. Time se otvara prostor za daljnja istraživanja koja bi mogla usporediti obrasce čitanja u drugim kulturnim ili obrazovnim kontekstima te istražiti kako digitalni mediji oblikuju percepciju i interpretaciju književnih tekstova u širem društvenom okviru.

LITERATURA

- Anker, Elizabeth S.; Felski, Rita (ur.). 2017. *Critique and Postcritique*. Durham: Duke University Press.
- Badurina, Boris; Serdarušić, Hrvojka. 2015. Percepcija e-knjige studenata u Hrvatskoj. *Libellarium*, 8, 2, 65–80.
- Baron, Naomi. 2015. *Words on Screen: the Fate of Reading in a Digital World*. Oxford: Oxford University Press.
- Boyd, Danah. 2014. *It's Complicated: the Social Lives of Networked Teens*. New Haven: Yale University Press.
- Burke, Michael. 2008. *The Oceanic Mind: a Study of Emotion in Literary Reading*. Doktorska disertacija. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Burke, Michael. 2011. *Literary Reading, Cognition and Emotion: an Exploration of the Oceanic Mind*. London: Routledge.
- Butter, Stella. 2009. A Manifesto for Positive Aesthetics (Review of: Rita Felski, *Uses of Literature*, Malden, MA/Oxford: Blackwell 2008). *JLTonline* (12.11.2009). <https://jltonline.de/reviews/2009/butter-manifesto-positive-rita.en.pdf> (pristupljeno 15. svibnja 2025).
- Čapo Žmegač, Jasna; Gulinić, Valentina; Šantek, Goran Pavel (ur.). 2006. *Etnologija bliskoga: poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku; Naklada Jesenski i Turk.

- Davies, Charlotte Aull. 1999. *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. London i New York: Routledge.
- Delgado, Pablo; Vargas, Cristina; Ackerman, Rakefet; Salmerón, Ladislao. 2018. Don't throw away your printed books: A meta-analysis on the effects of reading media on reading comprehension. *Educational Research Review*, 25, 23–38.
- Felski, Rita. 2008. *Uses of Literature*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Felski, Rita. 2019. *Granice kritike*. Zagreb: Meandarmedia.
- Hayles, Katherine N. 2007. Hyper and Deep Attention: The Generational Divide in Cognitive Modes. *Profession*, 187–199.
- Jenkins, Henry. 2006. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- Krakowiak, K. Maja; Oliver, Mary Beth. 2012. When Good Characters Do Bad Things: Examining the Effect of Moral Ambiguity on Enjoyment. *Journal of Communication*, 62, 1, 117–135.
- Kukkonen, Karin. 2014. Feeling of Reading: Affective Experience in Contemporary Cognitive Literary Studies. *Poetics Today*, 35, 2, 267–294.
- Littau, Karin. 2016. Experimental Reading: Literature, Affect and Cognition. *Textual Practice*, 30, 7, 1211–1231.
- Mangen, Anne. 2016. The Digitization of Literary Reading: Contributions from Empirical Research. *Orbis Litterarum*, 71, 3, 240–262.
- Marcus, George; Fischer, Michael. 1999. *Anthropology as Cultural Critique*. Chicago i London: University of Chicago Press.
- Murray, Simone. 2018. *The Digital Literary Sphere: Reading, Writing, and Selling Books in the Internet Era*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Plavšić, Marlena; Ljubešić, Marko. 2009. Književni interesi mladeži (na području Istarske i Primorsko-goranske županije). *Metodički obzori* 4, 1–2, 125–142. <https://hrcak.srce.hr/45758> (pristupljeno 28. srpnja 2024).
- Ostojić, Luka. 2023. „Nisi ubojica, ali gotovo ga možeš razumjeti”: prepoznavanje kod hrvatskih neprofesionalnih čitatelja u romanu „Zločin i kazna”. *Croatica et Slavica Iadertina*, 19, 2, 299–319.
- Polvinen, Merja. 2012. Literary Enchantment and Embodied Reading. *Poetics Today*, 42, 1, 29–52.
- Polvinen, Merja. 2016. Enactive Perception and Fictional Worlds. *Style*, 50, 3, 283–301.
- Prensky, Marc. 2001. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9, 5, 1–6.
- Robbins, Bruce. 2017. Not So Well Attached. *PMLA*, 132, 2, 371–376.
- Rošić, Nina. 2023. *(R)evolucija čitanja: analiza korištenja tiskane i elektroničke knjige među studentima Filozofskog fakulteta u Zagrebu*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:818820> (pristupljeno 28. srpnja 2024).
- Ryan, Marie-Laure. 2001. *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Singer, Lauren; Alexander, Patricia. 2017. Reading on Paper and Digitally: What the Past Decades of Empirical Research Reveal. *Review of Educational Research* 87, 6, 1007–1041.
- Skiveren, Tobias. 2022. Postcritique and the Problem of the Lay Reader. *New Literary History*, 53, 1, 161–180.
- Starosta, Jolanta A.; Izydorczyk, Bernadetta. 2020. Understanding the Phenomenon of Binge-Watching – A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 12, 44–69.
- Škopljanac, Lovro. 2014. *Književnost kao prisjećanje: što pamte čitatelji*. Zagreb: Ljevak.
- Tadić, Nina. 2013. Književnost na novim medijima. *Čitanje za školu i život. IV. simpozij učitelja i nastavnika hrvatskoga jezika*. Ur. Miroslav Mićanović. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 126–137.
- Wolf, Maryanne. 2019. *Reader, Come Home: the Reading Brain in a Digital World*. New York: Harper Collins.

SAŽETAK

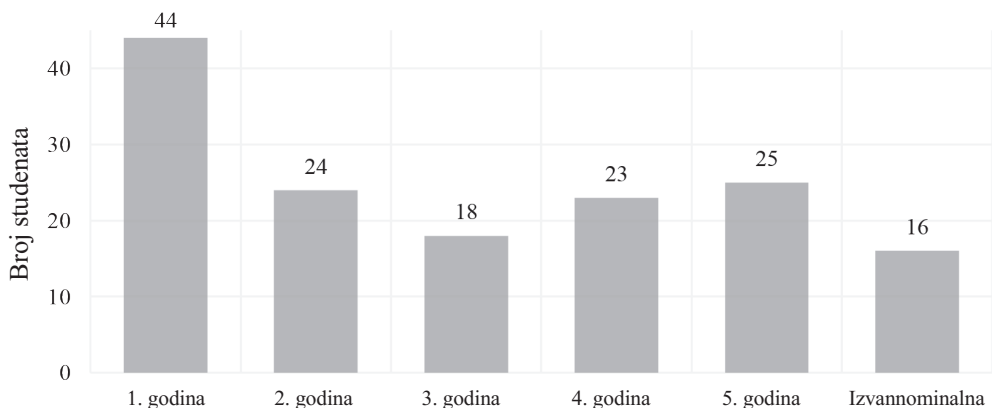
Rad se bavi čitateljskim praksama generacije Z, s posebnim naglaskom na njihove estetske reakcije na književne tekstove. Kao teorijski okvir koristi se tipologija estetskih reakcija Rite Felski, koja uključuje prepoznavanje, očaranost, znanje i šok. Cilj istraživanja je provjeriti kako se Felskina tipologija primjenjuje na generaciju „digitalnih domorodaca” i na koji način njihovo digitalno okruženje oblikuje ili mijenja te reakcije. Istraživanje se temelji na kvantitativno-kvalitativnoj metodologiji: analizi anketa i polustrukturiranih intervjua sa studenticama i studentima Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Rezultati pokazuju da se kod ispitanika očaranost manifestira u valovima intenzivnog uranjanja („bindžanje”), da je prepoznavanje često metaforičko i afilijativno, da se znanje redefinira kao emocionalno i kulturno iskustvo, a šok je rijedak i zahtijeva visok prag. Rad otkriva i specifične prakse poput korištenja digitalnih platformi, transmedijskog pristupa, emocionalne regulacije putem čitanja te izrazite metakognitivne svijesti o čitateljskim navikama.

Ključne riječi: generacija Z; digitalni domoroci; čitateljske prakse; Rita Felski; estetske reakcije; hibridno čitanje; književna recepcija; kvalitativno istraživanje

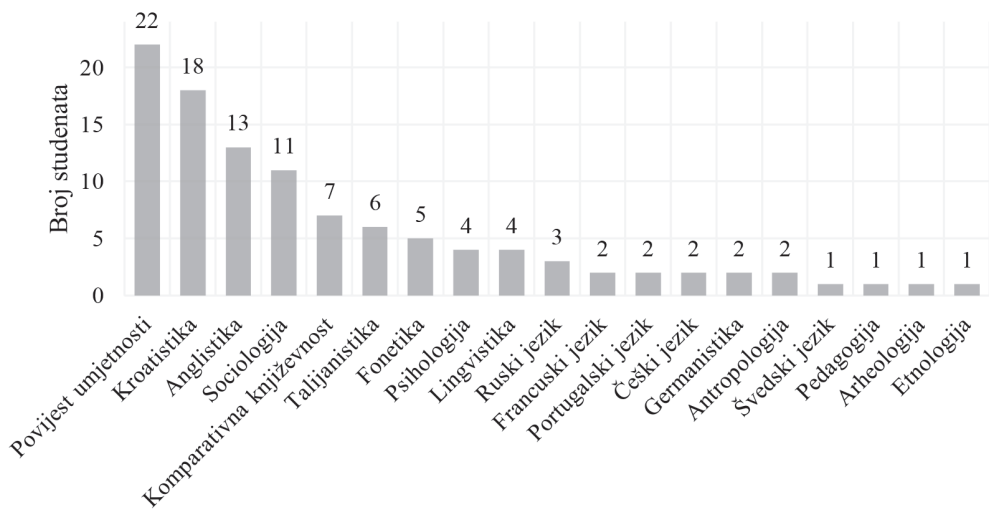
PRILOZI

*Prilog 1**Demografska struktura ispitanika u anketi*

Broj studenata po godini studija

Broj studenata po studijskoj grupi

Prilog 2

Cjeloviti anketni upitnik

Demografski podaci: dob, spol (muški/ženski/ne želim se izjasniti). Jeste li student Sveučilišta u Zagrebu? Koji fakultet i koji smjer pohađate? Koja ste godina studija?

Čitate li u slobodno vrijeme?

Koje ste naslove pročitali u posljednje vrijeme?

Navedite svoje najdraže autore (domaće i strane).

Navedite svoje najdraže knjige i uz njih napišite kad ste ih otprilike čitali (prije koliko godina/mjeseci). Ako ste neku knjigu čitali više puta, napišite koliko i otprilike kad.

Koji su Vam najdraži književni žanrovi?

Prosječno, koliko dugo čitate jednu knjigu koja ima otprilike 200 stranica? (Odabir: 1 dan, 2–3 dana, tjedan dana, dva tjedna, mjesec dana, više od mjesec dana)

Zašto čitate knjige (npr. da steknete nove spoznaje, da pobjegnute u neki drugi svijet...)?

Volite li da Vas knjiga iznenadi (neočekivani obrat na kraju, otvoreni kraj...) ili preferirate žanrove u kojima znate da će se npr. ljubavni par spojiti?

Je li Vam važno da knjiga ima sretan kraj? Zašto?

Događa li Vam se često da se „pronađete” u knjigama koje čitate? Je li Vam to potrebno kako bi Vam se knjiga svidjela?

Što u knjigama toliko ne volite da Vas natjera da odustanete od čitanja prije nego što dođete do kraja?

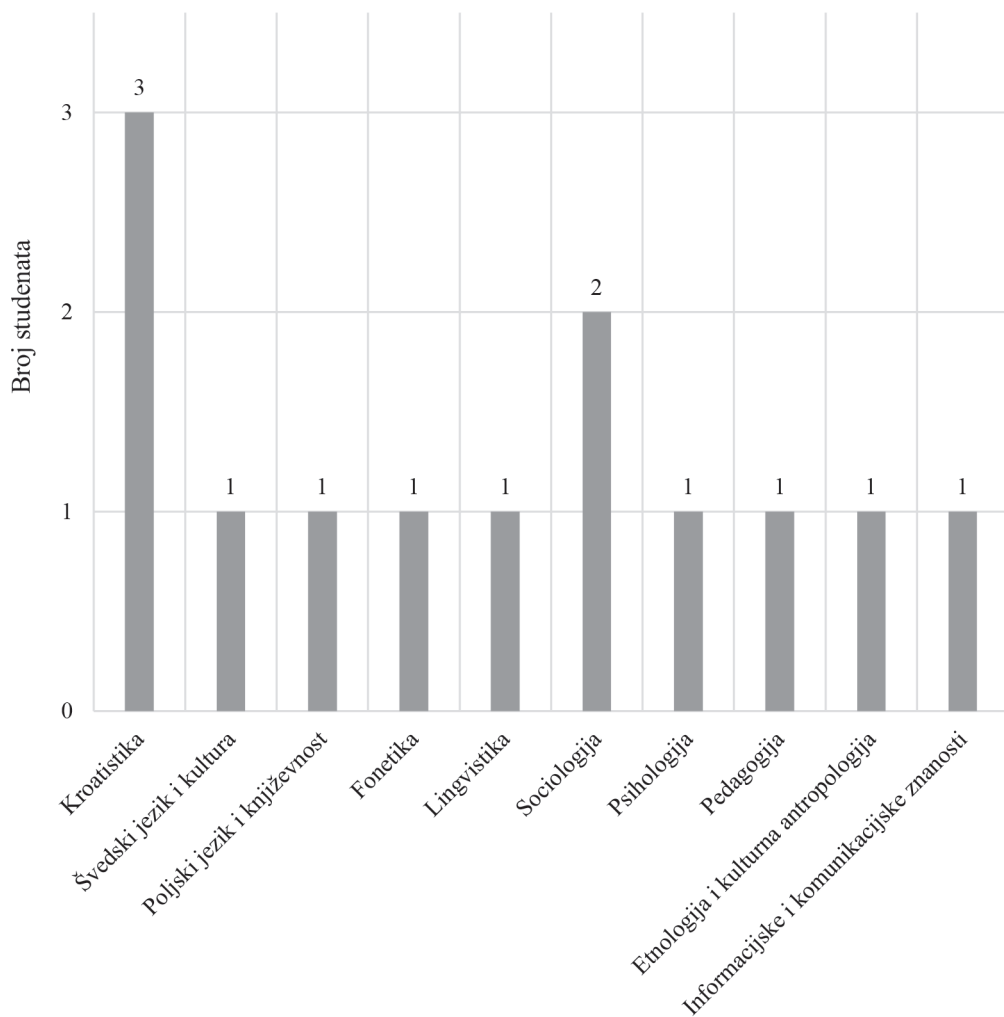
Kakve književne likove volite?

Čitate li knjige u kojima se eksperimentira s formom? Odbija li Vas ako knjiga nije napisana u klasičnom obliku, već se poigrava s npr. pripovjednom perspektivom ili pripovijedanjem?

Koje se knjige koju ste čitali najbolje sjećate? Zašto?

*Prilog 3**Demografska struktura ispitanika u intervjuima*

Broj studenata po studijskoj grupi

Prilog 4

Struktura intervjua

0. *Priprema uoči intervjua:* Ispitanicima se u pripremi intervjua najavljuje da odaberu dva do tri književna djela koja su u cijelosti pročitali barem jedanput u bilo kojem razdoblju svojega života. To mogu biti djela hrvatske ili svjetske književnosti, iz bilo kojeg perioda, bilo kojeg književnog roda, vrste ili žanra, djela za djecu, mlade ili odrasle. Ispitanicima se sugerira da to budu djela koja smatraju osobno najdražima, najvažnijima ili najutjecajnijima.
1. *Uvodni dio:* U uvodnom dijelu od ispitanika se traži da ukratko opišu svoje čitateljske navike i stilove (koliko čitaju književnost u slobodno vrijeme, koje žanrove i autore preferiraju, u kojim medijskim formatima čitaju, kako biraju naslove koje će čitati). Istraživači u ovom dijelu mogu potpitanjima pomoći ispitaniku da se dosjeti nekih relevantnih podataka.
2. *Središnji dio:* Ispitanike se moli da ukratko predstavljaju djela koja su odabrali i da navedu razloge za svoj izbor. Razgovor se potom usmjerava na iskustvo prvog susreta s djelom. Od ispitanika se traži da se prisjete svojih reakcija na djelo i da ih što detaljnije opišu. Ako su odabrano djelo čitali više puta, ispitanike se moli da opišu razliku između prvog i ponovljenog čitanja.
3. *Završni dio:* Ispitanici se pozivaju da dopune vlastite odgovore ako su se u međuvremenu još čega dosjetili.

Prilog 5

Popis komentiranih djela

- #FF1: Miguel de Cervantes, *Don Quijote*; Madeline Miller, *Ahilejeva pjesma*; Pajtim Statovci, *Bolla*; J.R.R. Tolkien, *Gospodar prstenova*; George R. R. Martin, *Igra prijestolja*
- #FF2: Joža Horvat, *Waitapu*; Johanna Spyri, *Heidi*; Fredrik Backman, *Medvedgrad*; Elizabeth Gilbert, *Jedi, moli, voli*; C. S. Lewis, *Kronike iz Narnije*
- #FF3: J.R.R. Tolkien, *Gospodar prstenova*; George R. R. Martin, *Igra prijestolja*
- #FF4: Donna Tartt, *Češljugar*; Jorge Bucay, *Ispričaj ću ti priču*; Kristian Novak, *Ciganin, ali najljepši*; J. K. Rowling, *Harry Potter*
- #FF5: Sylvia Plath, *Stakleno zvono*; Khaled Hosseini, *Tisuću žarkih sunaca*; Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*; George Orwell, *1984*; Markus Zusak, *Ja sam glasnik*
- #FF6: Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovicza, Gospoda Glembajevi*; Jerome David, *Lovac u žitu*; Vesna Parun, *Izabrana djela*
- #FF7: Fjodor Mihajlovič Dostojevski, *Zločin i kazna*; Patrick Süskind, *Parfem: povijest jednog ubojice*; J.R.R. Tolkien, *Gospodar prstenova*; Marin Držić, *Dundo Maroje*
- #FF8: R. L. Stine, *Ulica straha*; Ashley Winstead, *U snovima držim nož*; Brandon Sanderson, *Yumi i slikar košmara*

Autorska prava: © 2025 Autor(i). Ovaj je rad dostupan u otvorenom pristupu sukladno s licencijom Creative Commons Imenovanje 4.0. međunarodna.

Copyright © 2025 The Author(s). Open Access: This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.